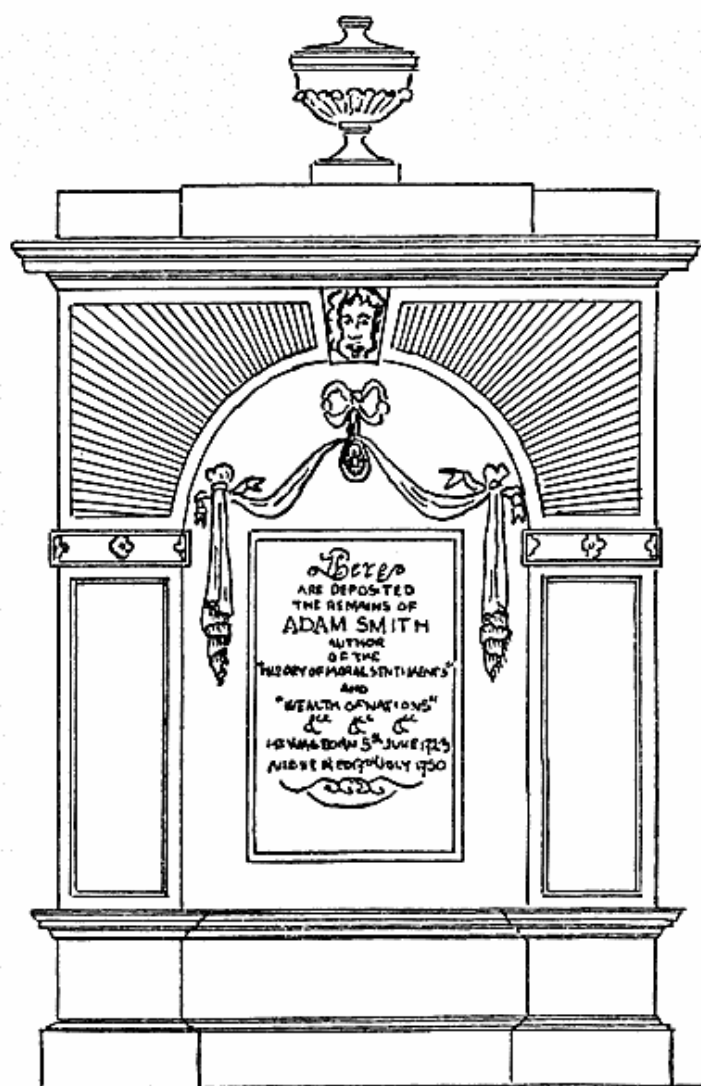

VED ADAM SMITHS GRAV

Af NIELS BANKE

VED den gamle gade i Edinburgh, Canongate, der fører fra The Castle til Holyroodhouse, ligger Canongate Kirk omgivet af en kirkegård med talrige grå ruiner. De delvis forvitrede sten er resterne af oprindelig pompøse gravminder over byens store mænd fra det 18. og 19. århundrede. Ikke langt fra kirkens hovedindgang op ad gitteret til Canongate står mindestenen over *A d a m S m i t h*. Den virker beskeden i forhold til de murværker, der må have stået mange andre steder. Det gælder bl. a. i forhold til det lille tempel, der er rejst til minde om hans elev og ven professor *Dugald Stewart*. *A d a m S m i t h*s gravsten ser sådan ud:

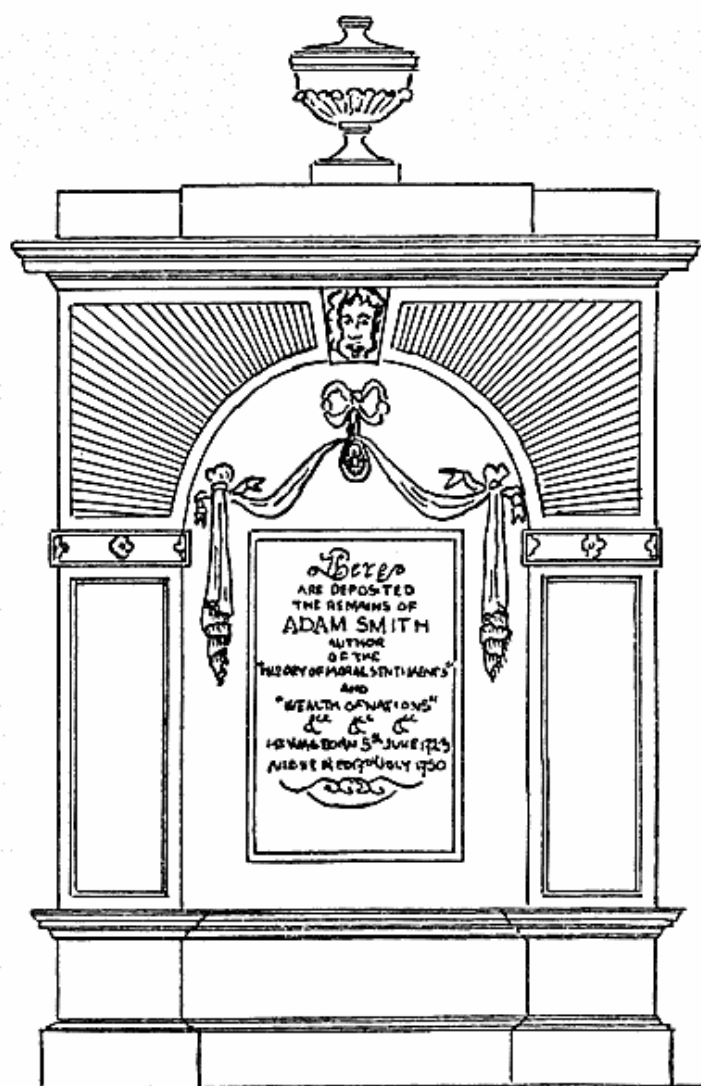

Stenen er ca. 3,30 m høj og ca. 2,30 m bred. Indskriften lyder således: Here are deposited the remains of Adam Smith author of the »Theory of Moral Sentiments« and »Wealth of Nations«. He was born 5th June 1723 and he died 17th July 1790.

VED ADAM SMITHS GRAV

Af NIELS BANKE

VED den gamle gade i Edinburgh, Canongate, der fører fra The Castle til Holyroodhouse, ligger Canongate Kirk omgivet af en kirkegård med talrige grå ruiner. De delvis forvitrede sten er resterne af oprindelig pompøse gravminder over byens store mænd fra det 18. og 19. århundrede. Ikke langt fra kirkens hovedindgang op ad gitteret til Canongate står mindestenen over *A d a m S m i t h*. Den virker beskeden i forhold til de murværker, der må have stået mange andre steder. Det gælder bl. a. i forhold til det lille tempel, der er rejst til minde om hans elev og ven professor *Dugald Stewart*. *A d a m S m i t h*s gravsten ser sådan ud:

Stenen er ca. 3,30 m høj og ca. 2,30 m bred. Indskriften lyder således: Here are deposited the remains of Adam Smith author of the »Theory of Moral Sentiments« and »Wealth of Nations«. He was born 5th June 1723 and he died 17th July 1790.

Det er mærkværdigt, at Smiths berømteste biograf *John Rae* kun fremhæver, at der på stenen står, at *Adam Smith* var forfatter til »Wealth of Nations«¹⁾. For det første, fordi *Rae* andetsteds gør opmærksom på, at *Smith* selv anså »Theory of Moral Sentiments« som det betydeligste af hans to værker, men også fordi gravstenen er afbildet i en berømt udgave af »Wealth of Nations« fra det 19. århundrede²⁾, hvorfra iøvrigt den her anførte gengivelse er lånt. En anden besynderlighed er, at monumentet angiver *Smiths* fødselsdag til 5. juni 1723; idet *Smithforskeren W. R. Scott*³⁾ har fundet ud af, at dette er hans dåbsdag, og at han må være født noget tidligere.

II.

Eftertiden har ikke respekteret mindestenen over *Adam Smith*. Allerede *Manchesterskolen* gør *Smith* til fader til en ensidig og kras liberalisme. Det er også *Smith* og »laissez faire«, *Smith* og »the economic man«, der er nutidens indtryk af ham. Det er højst *Smith* fra de fire første bøger af »Wealth of Nations«, man kender. Femte bog om statens stilling i samfundet har man næsten glemt, og ungdomsværket »Theory of Moral Sentiments«, der giver det afgørende grundlag for *Smiths* menneskeopfattelse, er fuldstændig ukendt i vide kredse, som i øvrigt praktisk og teoretisk interesserer sig for samfundsspørgsmål. Resultatet er, at man ofte træffer på en skæv opfattelse af hans værk og ideer. Misforståelser af en sådan karakter, at den gamle skotte må vende sig i sin grav. Som eksempel herpå skal henvises til omtalen af *Adam Smith* i en i Europa vidt udbredt kulturhistorie. Det hedder f. eks. heri:

»Vi ser, at til trods for, at Maskinkulturens Tidsalder endnu ikke var brudt frem, begyndte den nye Tanke ganske klart at foresvæve ham, at Mennesket kun kan vurderes som økonomisk Subjekt, ja egentlig kun som økonomisk Objekt, som Bytteartikel og Hjul i en Maskine.«⁴⁾

Det er antagelig fra sociologien, at denne ensidige opfattelse af *Adam Smith* er gået over i kulturhistorien og samtidig blevet almen eje. *Geiger* skriver således om ham i sin sociologi:

»A. Smith opfatter Samfundet ensidigt i snævrere Betydning som økonomisk Samfund (commercial society); dette Samfund trænger ikke til Ledelse, da der hersker præstabiliseret Harmoni mellem Menneskenes selviske Handlen og det gemene Bedste. Statens eneste Opgave er Privatejendommens Beskyttelse.«⁵⁾

¹⁾ John Rae: Life of Adam Smith. London 1895. Side 435.

²⁾ J. R. McCullocks udgave. Edinburgh 1863 (første gang denne udgave udkom var 1828).

³⁾ W. R. Scott: Adam Smith as Student and Professor. Glasgow 1937. Side 20.

⁴⁾ Egon Friedell: Kulturhistorie II. København 1936. Side 310.

⁵⁾ Th. Geiger: Sociologi. Kbh. 1939. Side 547. At *Geiger* som formentlig mange andre, der har givet udtryk for den ensidige opfattelse af A. S., kendte meget lidt til ham og hans omgivelser, kan man se deraf, at han i samme bog side 458 gør A.S.s fader til en underordnet tjenestemand fra

Økonomerne er nok ikke uden skyld i denne ensidige opfattelse af Adam Smith. Når de går tilbage i økonomiens historie, præsenteres Adam Smith som den første klassiker, og linien trækkes videre over *Say* og *Ricardo* til et samlet billede af den klassiske økonomi, der arbejder med den deduktive metode og går ud fra den rationelt handlende økonomiske mand. Det politiske udtryk for klassikerne bliver Manchesterskolens rene liberalisme. Den berømte engelske historiker *Buckle* har understøttet fremstillinger af denne art, for så vidt som han har hævdet, at det var Smiths mening at klarlægge udfoldelsen af to tendenser i den menneskelige natur, hver i sin abstrakte form, for på denne måde at skabe en klar deduktiv fremstilling. Ungdomsværket, der lægger sympatien til grund, bliver herved helt adskilt fra »Wealth of Nations«, der bygger på selvtænkningen. For nationaløkonomerne var der kun grund til at beskæftige sig med det sidste værk.

Der er dog økonomer og statsvidenskabelige professorer, der mere indgående har dyrket Adam Smith og hans forfatterskab. De er kommet til et andet resultat: Smiths værker må i høj grad betragtes i sammenhæng.¹⁾ Det giver et andet billede af Smiths opfattelse af mennesket, samfundet og staten, og dermed også et andet billede af hans liberalisme end det, der var Manchesterskolens. Dette billede har hverken fundet vej til den almindelige kulturhistorie eller præget nutidens opfattelse af, hvad der var den oprindelige liberalisme. Som et forsøg på at bøde herpå, skal der i det følgende redegøres for grundtrækkene i Adam Smiths syn på menneskene og samfundet og dermed gives et bidrag til et helhedsbillede af Adam Smiths fremstilling af de sociale videnskaber.

III.

Nogle mener, at Adam Smith ville have været digter. Givet er det, at hans første forelæsninger i Edinburgh 1748, der var privat finansieret, drejede sig om engelsk litteratur og retorik. Hans første litterære bedrift

landet, for at kunne fastslå, at A.S.s og Ricardos værdilære, hver for sig kan forstås som følge af stedbestemte socialperspektiver indenfor epoken. A.S.s fader var knyttet til jarlen af Loudoun, da han var førsteminister for Skotland, og den gamle Smith var desuden »Writer to the Signet«, hvad langt fra var nogen almindelig skriver, samt »Clerk of the Court Martial«. Senere blev han »Comptroller in the customs in the Kirkcaldy district«. Han var efter datidens forhold velhavende. Hans årsindtægt fra det offentlige var, da han døde 35 år gammel, 275 pund eller på niveau med nogle af de højeste embedsindtægter i datidens Skotland (se herom Scotts foranførte bog side 17). I øvrigt døde han inden A.S. blev født. Et andet eksempel er, at Geiger side 19 betegner A. Ferguson som A.S.s lærer, skønt Ferguson var født samme år som A.S., efter sin universitetsuddannelse præst til 1754 og fra 1759 — samme år som »Theory of M. S.« udkom og 8 år efter, at A.S. var blevet professor, dennes kollega som professor i moralfilosofi i Edinburgh. Det er snarere således, at Ferguson kan betegnes som elev af A.S.

¹⁾ Se herom især August Oncken: Adam Smith und Immanuel Kant, Leipzig 1877 og hans artikel i *The Economic Journal* 1897 (side 443): *The Consistency of Adam Smith*.

lå på samme linie. Han var medudgiver af *William Hamilton of Bangours* »Poems on several Occasions« (1749). Sammen med andre venner af den af politiske grunde forviste lyriker samlede, udsendte han og skrev muligvis forordet til en digtsamling. Noget af det første, der med sikkerhed kan siges at stamme fra Smiths egen hånd, og foreligger trykt, er to artikler i *Edinburgh Review* 1755. Disse artikler handler også om sproglige og litterære emner. At Smiths almindelige litterære interesser blev fastholdt gennem livet, fremgår af hans bogsamling, der er blevet nærmere beskrevet i et særskilt værk.¹⁾ Også »Wealth of Nations« giver indtryk af den betydning, Smith tillagde de skønne kunster. I femte bog²⁾ foreslår han, at staten for at modvirke forskellige religiøse retningers moralske tryk og snæversynede fordømmelse af befolkningen skal fremme folkets glæde og underholdning ved at give fuld frihed til dem, der uden at gøre skandale og være uanstændige vil forsøge sig som kunstmalere, digtere, musikere, vil opføre skuespil eller vil fremvise udstillinger.

De afhandlinger af *Adam Smith*, der blev udgivet efter hans død, vidner om hans interesse for kunst og videnskab i almindelighed.³⁾ Der er her en afhandling om astronomiens historie, der begynder med en bred indledning om udviklingen i den græske filosofi. Den følges af et afsnit om det middelalderlige verdensbillede med dets indtil 72 roterende sfærer omkring jorden. Herfra følges udviklingen op til *Descartes* og *Newton*. — Der er endvidere et par afhandlinger om udviklingen af oldtidens fysik, logik og metafysik. I en afhandling om de forskellige kunstarters natur siger *Adam Smith*, at poesien udtrykker følelser og tanker bedre end dans; dansen igen bedre end musikken, som ikke kan udtrykke vrede. Endelig er der afhandlinger om ligheder mellem visse engelske og italienske vers samt om de ydre sanser. Disse to sidstnævnte afhandlinger er nærmest beskrivelser, som også andre kunne have udformet dem. Det kan dog være af interesse at notere sig, at *Adam Smith* omtaler *Dr. Berkeley* med respekt. Han kendes også af vore dages psykologer.

På denne baggrund er det lettere at forstå, at den udlagte barnefader til »the economic man« påbegyndte sin gerning ved Glasgow universitet med en lærestol i logik, der også omfattede retorik og skønlitteratur.

¹⁾ James Bonar: *A Catalogue of the Library of Adam Smith*. London 1894. A.S.s bogsamling bestod af 3000 bind. De 2200 er katalogiseret. En trediedel heraf var på fransk, en trediedel på latin, græsk og italiensk og resten på engelsk. En femtedel af bøgerne drejede sig om litteratur og kunst, en femtedel var jura, politik og biografier, en femtedel økonomi og historie, en femtedel naturvidenskab og filosofi. Desuden var der lidt teologi og meget få romaner.

²⁾ Cannans udgave af »Wealth of Nations« London 1950. CH.I.Pt. III. Art. III. 2 Bd. side 281. (I det følgende vil denne bog blive betegnet som C. u. W. N.).

³⁾ *Adam Smith: Essays on Philosophical subjects. To which is prefixed An Account of the Life and Writings of the Author by Dugald Stewart*. London 1795.

Smiths tiltrædelsesforelæsning er bevaret i den ovenfor nævnte afhandling om oldtidens logik og metafysik. Allerede den første vinter virkede Smith tillige som professor i moralfilosofi, og dette professorat overtog han året efter.

IV.

Smith var en usædvanlig forelæser, der samlede mange tilhørere og fik flere efterlignere. Smiths forelæsningsplan for faget moralfilosofi faldt i fire dele. 1. del omfattede naturlig teologi; 2. del etik; 3. del jura og 4. del handlede om de politiske reguleringer, statens rigdom, magt og fremgang. Hvad Adam Smith fremlagde under 2. del er indeholdt i hans »Theory of Moral Sentiments«, der udkom 1759, og stoffet under 4. del af forelæsningerne findes i »Wealth of Nations« eller som bogens fuldstændige titel var »An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations«. Den udkom samme år, 1776, i to udgaver, en i London i to bind og en i Dublin i tre bind.¹⁾ Iøvrigt foreligger der også grundtræk af det stof, som Smith arbejdede med under 3. del; idet *Edwin Cannan* i 1896 udgav: »Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow by Adam Smith. Reported by a student in 1763.«²⁾ Cannans udgave af dette manuskript, der utvivlsomt er, hvad det udgiver sig for, er interessant af flere grunde. Det indeholder afsnit af 3. og 4. del af Smiths forelæsninger og viser sammenhængen imellem dem. Det godtgør, at »Wealth of Nations« er vokset ud af disse forelæsninger. Endelig rammer manuskriptet en pæl igennem den navnlig fra fransk side påståede stærke indflydelse fra Fysiokraterne på Smiths liberalistiske synspunkter i »Wealth of Nations«. Overfor citater af Fysiokraten *Dupont de Nemours*, der hævdede, at hvad der var sandt hos Smith var lånt fra *Turgot*, og det, der ikke var lånt fra *Turgot*, var ikke sandt, har man siden 1896 kunnet henvise til, at de centrale liberale ideer i »Wealth of Nations« havde Smith allerede fremført i sine forelæsninger i Glasgow.³⁾ Det vil sige længe før, han fra 1764 til 1766 rejste i Frankrig og traf de ledende Fysiokrater. Overfor dem, der f. eks. som *Brentano* hævdede, at Smiths oprindelige etiske udgangspunkt var blevet materialistisk efter hans ophold i Frankrig, kan man henvise til, at Fysiokraterne har haft ringe indflydelse på Smiths ho-

¹⁾ Denne udgave er ikke omtalt af *Rae* eller af *Cannan*, der iøvrigt omtaler de forskellige udgaver af »Wealth of Nations«, som kom i Smiths levetid, nemlig ialt fem: 1776, 1778, 1784, 1786 og 1789.

²⁾ I indledningen til denne bog findes en oversigt over Smiths forelæsningsprogram.

³⁾ Dette er yderligere blevet bekræftet af et manuskript også fra Glasgow-tiden fundet af *W. R. Scott*: »Of the nature and Causes of public opulence«, der må være en begyndelse til »W. of N.« og er lidt senere end »Lectures«. Dette manuskript indeholder begyndelsen til en fordelingsteori, således at A. S.s tanker på dette område heller ikke, som antydet af *Cannan*, kan føres tilbage til Fysiokraterne. Se tidligere anførte bog af *Scott* side 315 ff.

vedsynspunkter, og at det ikke er rigtigt at betragte Fysiokraterne som materialister.

Smiths 4. del af forelæsningerne dækkede det, der omtrent samtidig blev kaldt »Political Economy«. Når han ikke brugte denne betegnelse for sin bog, hænger det sikkert sammen med, at *James Steuart* i 1767 havde udgivet en »Principles of Political Economy«, og at denne betegnelse endnu ikke var blevet en almindelig fagbetegnelse.¹⁾

At Smiths bøger må ses som afsnit af hans sammenhængende lære om moralfilosofien, kommer måske tydeligst frem i forordet til den sidste udgave af »Theory of Moral Sentiments«, der udkom i 1790. Han henviser her til sine bemærkninger i den sidste paragraf i første udgaven, hvor han havde stillet en afhandling i udsigt, der skulle omhandle:

»Principles of law and government, and the different revolutions which they had undergone in the different ages and periods of society, not only in what concerns justice, but in what concerns police, revenue and arms, and whatever is the object of law.«

Han gør i 1790-udgaven endvidere opmærksom på, at »Wealth of Nations« er en indfrielse af dette løfte for så vidt angår »police, revenue and arms«. Hvad der står tilbage af jurisprudensen, har han ikke hidtil haft mulighed for at udforme; men skønt han tvivler på, at hans fremskredne alder gør det sandsynligt, at han fuldt ud vil kunne løse opgaven til sin egen tilfredsstillelse, lader han paragraffen stå uændret. Han døde som tidligere nævnt samme år.

V.

Adam Smith var meget ivrig for, at hans manuskripter ikke kom frem, før han var helt tilfreds med deres form. Han arbejdede 15—16 år på »Wealth of Nations«, inden bogen gik til trykken. Da han ventede at dø og selv var for svag til at rejse sig, fik han to af sine venner til at brænde alle de manuskripter, der var i hans hus med undtagelse af de tidligere omtalte posthumt udgivne afhandlinger. Derfor kender man ikke grundlaget for første del af hans forelæsninger om den naturlige teologi. Det er givet, at der i Adam Smiths livsopfattelse er indgået et gudsbegreb, men han har langt fra været en ukritisk tilhænger af datidens kirke. Smith studerede som ung i Oxford på et legat, hvortil der var knyttet et krav om, at målet skulle være en kirkelig stilling. Netop på Smiths tid blev det opgivet at føre kravet igennem, og skønt han fra familien efter tilbagekomsten fra Oxford i 1746 stærkt blev tilskyndet til at tage ansættelse i kirken, holdt han sig tilbage. Da han tiltrådte som professor fem år senere, underskrev han Westminster trosbekendelsen og

¹⁾ Se C. u. W. N. side XVIII.

aflagde den sædvanlige ed over for universitetets autoriteter; men han søgte at blive fri for at åbne sine forelæsninger med en bøn. Det blev afslået. Fra historikeren *John Millar*, der var en af *Smiths* elever i Glasgow, ved vi, at han under forelæsningerne i naturlig teologi gennemgik beviserne for guds tilværelse og egenskaber, samt det grundlag i det menneskelige sind, der var udgangspunktet for religionen.

Universitetsfolks religiøse holdning var i de tider et meget centralt problem. Allerede inden *Smiths* venskab med *David Hume*, som kirken anså for en udpræget kætter, var søgelyset også i denne henseende rettet mod *Smith*. Efter *Humes* død i 1776, ledsagede *Smith* *Humes* lille selvbiografi: »*The Life of David Hume*« (1777) med et brev til bogtrykkeren, der optryktes som et tillæg til bogen. Brevet var en skildring af *Humes* sidste dage med en varmtfølt karakteristik af venen. Den slutter således:

»Upon the whole, I have always considered him, both in his lifetime and since his death, as approaching as nearly to the idea of a perfectly wise and virtuous man, as perhaps the nature of human frailty will permit.«

En sådan karakteristik af fritænkeren *Hume* tålte datidens kirke ikke. En teologisk dr. fra Oxford og senere biskop angreb *Smith* i et offentliggjort brev, hvori han beskyldte både *Hume* og *Smith* for at være ateister.

En fransk biograf *Delatour*¹⁾ har beskrevet *Adam Smiths* forhold til religionen således:

»On avait tort, cependant, d'attribuer au disciple d'Hutcheson les opinions métaphysiques de David Hume. Smith ne paraissait attaché, il est vrai, à aucune des Églises établies, mais, nous l'avons déjà fait remarquer, il professait une doctrine élevée en matière religieuse, et l'affirmation de l'existence de Dieu, de l'immortalité de l'âme, a servi de thème à l'un des plus beaux morceaux de sa Théorie des sentiments moraux.«

Selv om *Adam Smith* ikke følte sig bundet til datidens kirke, var han stærkt interesseret i kirken som socialt fænomen. I »*Wealth of Nations*« femte bog²⁾ er der et afsnit om statens udgifter til oplysningsinstitutioner for alle aldersklasser. Det drejer sig her om oplysning om religiøse spørgsmål, og så godt som hele afsnittet handler om kirken. Det ideelle ville efter *Smiths* mening være, om der faktisk ikke var nogen egentlig kirke, men en masse små sekter. Kirken måtte så blive politisk upartisk og tolerant. *Adam Smith* tænker sig tolerancen udvikle sig således:

»The teachers of each little sect, finding themselves almost alone, would be obliged to respect those of almost every other sect, and the concessions which they would mutually find it both convenient and agreeable to make to one

¹⁾ Albert Delatour: *Adam Smith, sa vie, ses travaux et ses doctrines*. 1886. Afhandlingen er prisbelønnet af det franske akademi for etik og politik.

²⁾ C. u. W. N. BK. V. CH. I. PT. III. ART. III. 2. bind side 273—79.

another, might in time probably reduce the doctrine of the greater part of them to that pure and rational religion, free from every mixture of absurdity, imposture, or fanaticism, such as wise men have in all ages of the world wished to see established;«¹⁾

De små religiøse samfund hævder også efter Smiths opfattelse en bedre moral blandt deres tilhængere end de store kirker, men betænkeligt er det, at deres moralske fordømmelse kan blive for rigoristisk. Til modvirkning heraf har Adam Smith to forslag. Det ene er allerede omtalt foran under III. Det andet giver et bidrag til at belyse, at Smiths såkaldte »Natvægterstat« skulle have flere opgaver, end man sædvanligvis mener, han har tillagt den, og skal derfor nævnes her. Smith foreslog, at staten skulle indrette et eksamensvæsen i videnskab og filosofi, som alle, der ville udøve en liberal profession eller beklæde et højere embede, skulle gennemgå. Hvis udbredelsen af videnskaben på denne måde sikrede de højere klasser mod overtro, ville den øvrige befolkning heller ikke blive meget påvirket af den.

Med dette ideal er det ikke underligt, at Smith betegner middelalderens romerkirke som den kraftigste sammenslutning, der er kendt mod staten og mod menneskenes frihed, fornuft og lykke. Udviklingen af erhvervslivet brød romerkirkens magt; men hvor der stadig er rige kirker, kan de bl. a. have den fejl, at de trækker de bedste hoveder fra universiteterne, og dens tjenere nedbryder respekten for deres opgave i det almindelige folk ved et for rigt og verdsligt liv. Denne kritik af kirken er ikke rettet mod Smiths hjemlige kirke, hvor han havde mange venner. Om den skotske kirke siger han:

»The most opulent church in Christendom does not maintain better the uniformity of faith, the fervour of devotion, the spirit of order, regularity, and austere morals in the great body of the people, than this very poorly endowed church of Scotland. All the good effects, both civil and religious, which an established church can be supposed to produce, are produced by it as completely as by any other.«²⁾

VI.

Heller ikke den, der blot har læst »Wealth of Nations« igennem, kan finde nogen mening i, at man i vore dage skal lære studenterne, at Adam Smith opfattede samfundet ensidigt som alene et økonomisk samfund. Skal man imidlertid placere Smith ind i en sociologisk sammenhæng, bør man begynde, hvor han selv begynder sin jurisprudens, nemlig med hans bog om menneskenes forhold til deres medmennesker: »Theory of Moral Sentiments«. Der er ikke den undskyldning for at glemme denne bog, at den var ubetydelig. Den vakte stor opsigt, da den kom. Den blev udsendt i flere udgaver og oversat til fremmede sprog. Kant havde stor

¹⁾ C. u. W. N. BK. V. CH. I. PT. III. ART. III 2 bind, side 278.

²⁾ C. u. W. N. BK. V. CH. I. PT. IV 2 bind, side 298.

respekt for Adam Smith som filosof. Vor hjemlige *Høfding* giver bogen en pæn placering i sin »Filosofiens Historie«¹⁾. Så sent som i 1926 er bogen oversat til tysk.²⁾

Bogens 6. udgave (1790) har et udførligt titelblad, der fremhæver værkets hovedtanke. Det lyder således:

»The Theory of Moral Sentiments; or an Essay towards an Analysis of the Principles by which Men naturally judge concerning the Conduct and Character, first of their Neighbours, and afterwards of themselves.«

Smiths metode er introspektion og iagttagelse af andres opførsel og har for så vidt et empirisk udgangspunkt. Den kan på visse steder minde om udredninger i nutidens psykologiske romaner.³⁾

Udgangspunktet for bogens problemer er, at menneskene lever i samfund. Her er sympatien en oprindelig følelse i den menneskelige natur.⁴⁾ Den får den enkelte til at iagttage andres opførsel og tage stilling til den. Gennem denne vurdering opbygges samvittigheden i det enkelte menneske, som en upartisk iagttager, der kontrollerer dets opførsel. Stemmen i brystet, der egentlig er Guds røst, tager stilling, både til den enkeltes handlinger og motiver. Allerede på første side tager Smith afstand fra den egoistiske stræben som det eneste i det menneskelige sind.⁵⁾

»How selfish soever man may be supposed, there are evidently some principles in his nature, which interest him in the fortune of others, and render their happiness necessary to him, though he derives nothing from it except the pleasure of seeing it.«

Sympatien med andre er ikke i sig selv selvisk: En mand kan have sympati med en kvinde i barselseng uden nogensinde selv at kunne komme der.

Den grundlæggende sympatiske følelse belyses på mange måder. I forhold til andres kropslige fornemmelser opstår der ingen sympati. Man har heller ikke sympati med andres forelskelse, men nok med den forelskedes forventninger om lykke. De usociale følelser had og afsky giver i sig selv modvilje hos andre, og kun hvis motiverne kendes, er der mulighed for sympati. Overfor de positive sociale følelser, humanitet, venlighed, venskab skabes let kontakt med andre. Små glæder og store sorger vækker sympati hos andre. Derimod morer man sig over små ulykker, der kan ramme andre. Store ulykker som fattigdom og landsforvisning fremkalder

¹⁾ Den nyere Filosofis Historie. Kbh. 1921. Side 242 ff.

²⁾ Adam Smith: Theorie der ethischen Gefühle herausgegeben von Dr. Walter Eckstein. I udgiverens indledning er der en vurdering af bogen. Leipzig 1926.

³⁾ Se f. eks. Jules Romains: Françoise. Bd. 26 af »De gode Viljer« side 54. Kbh. 1953.

⁴⁾ Tydeligst kommer det frem i 1790-udgaven side 292 »Nature, when she formed man for society, endowed him with an original desire to please, and an original aversion to offend his brethren...«.

⁵⁾ Her efter 3 udgave 1767.

sympati. Stor lykke hos den enkelte bliver kun beundret af andre, hvis den heldige ikke lader sin holdning påvirke af den skete forandring.

Analysen af følelseslivet sker flere steder i bogen på social baggrund:

»The wages of the meanest labourer can supply them. We see that they afford him food and cloathing, the comfort of a house, and of a family. If we examine his œconomy with rigor, we should find that he spends a great part of them upon conveniencies, which may be regarded as superfluities, and that, upon extraordinary occasions, he can give something even to vanity and distinction. What then is the cause of our aversion to his situation, and why should those who have been educated in the higher ranks of life, regard it as worse than death, to be reduced to live, even without labour, upon the same simple fare with him, to dwell under the same lowly roof, and to be cloathed in the same humble attire? Do they imagine that their stomach is better, or their sleep sounder in a palace than in a cottage? The contrary has been so often observed, and, indeed, is so very obvious, though it had never been observed, that there is no body ignorant of it. From whence, then, arises that emulation which runs through all the different ranks of men, and what are the advantages which we propose by that great purpose of human life which we call bettering our condition? To be observed, to be attended to, to be taken notice of with sympathy, complacency and approbation, are all the advantages which we can propose to derive from it. It is the vanity, not the ease, or the pleasure, which interests us. But vanity is always founded upon the belief of our being the object of attention and approbation. The rich man glories in his riches, because he feels that they naturally draw upon him the attention of the world, and that mankind are disposed to go along with him in all those agreeable emotions with which the advantages of his situations so readily inspire him. At the thought of this, his heart seems to swell and dilate itself within him, and he is fonder of his wealth, upon this account, than for all the advantages it procures him. The poor man, on contrary, is ashamed of his poverty. He feels that it either places him out of the sight of mankind, or, that if they take any notice of him, they have, however, scarce any fellow-feeling with the misery and distress which he suffers.«¹⁾

Fra dette stykke kan det være helt berettiget at trække en linie bagud til den satiriske og skeptiske utilitarist *Mandeville*, som *Smith* senere i værket siger, betragter alting som »vanity«, og som mange tillægger så stor betydning for *Smiths* behandling af selvinteressen, og den vægt som *Smith* giver denne egenskab i hans udredninger i »*Wealth of Nations*«. ²⁾ Den utilitaristiske side i *Smiths* samfundsfilosofi har dog utvivlsomt mange andre kilder. *Smith* har gennemarbejdet de tidligere engelske filosoffer *Locke* og *Hobbes* og var indlevet i sin ven *Humes* tankegang. Hans store kendskab til den klassiske litteratur har også haft betydning. Den græske filosof *Polybios*, der også førte menneskenes moralske ideer tilbage til selvinteressen, er af nogle blevet betragtet som en afgørende kilde for »*Theory of Moral Sentiments*«. Efter *Smiths* egen

¹⁾ 3. udgave side 83 ff.

²⁾ Se C. u. W. N. side XLVI, hvor Mandevilles »*The Fable of the Bees*« (1719) er citeret.

gennemgang i bogen af de forskellige filosofiske skoler er det imidlertid ikke rigtigt at fastholde, at de utilitaristiske filosoffer er de afgørende kilder for *Smiths* filosofi. Der er skribenter med helt andre udgangspunkter, der har haft stor indflydelse på ham. Det gælder særligt *Smiths* egen lærer i moralfilosofi *Hutcheson*.

Hutcheson går ud fra en umiddelbar moralsk sans hos menneskene, båret af et kærlighedsmotiv; men hverken han eller *Mandeville* har efter *Smith* forklaret udgangspunktet for de menneskelige handlinger. De postulerer, hver for sig ensidigt det, der skal forklares. *Smith* mener, at han ud fra de sympatiske følelser, der opstår, hvor menneskene lever i samfund, gør rede for fremkomsten af det »bedre jeg«, samvittigheden eller den upartiske iagttagelse. Her har man udgangspunktet for menneskenes opførsel. Forholdet mellem selvinteressen og samvittighedens bud fremstiller han på følgende måde:

»When our passive feelings are almost always so sordid and so selfish, how comes it that our active principles should often be so generous and so noble? When we are always so much more deeply affected by whatever concerns ourselves, than by whatever concerns other men; what is it which prompts the generous, upon all occasions, and the mean upon many, to sacrifice their own interests to the greater interests of other? It is not the soft power of humanity, it is not that feeble spark of benevolence which nature has lighted up in the human heart, that is thus capable of counteracting the strongest impulses of self-love? It is a stronger power, a more forcible motive, which exerts itself upon such occasions. It is reason, principle, conscience, the inhabitant of the breast, the man within, the great judge and arbiter of our conduct. It is he, who, whenever we are about to act so as to affect the happiness of others, calls to us with a voice capable of astonishing the most presumptuous of our passions, that we are but one of the multitude, in no respect better than any other into it; and that when we prefer ourselves so shamefully and so blindly to others, we become the proper objects of resentment, abhorrence, and execration.«¹⁾

Det fuldkomne menneske er efter *Smith* et menneske, som kan forene den selviske og uselviske følelse i sin natur uden at lade sig beherske af nogen af disse følelser. Et sådant menneske forener i sin karakter klogskab, retfærdighed, godgørenhed og fremfor alt selvkontrol. Den kloge kender sin egen lykke og udnytter sine evner uden pral, er åben og indstillet på venskab, lever af sine indkomster uden utilfredshed og indlader sig kun på nye ting, når de er grundigt efterprøvet. I retfærdighedsbegrebet ligger navnlig viljen til ikke at ville krænke andre. Godgørenhed hænger sammen med den umiddelbare kærlighed til familie og venner og udvides uden had til andre nationer til fædrelandskærlighed. Selvbeherskelsen omfatter kvaliteter som mod og mådehold samt kontrol over egen vrede. Den fører til aktivitet, sparsommelighed og kyskhed.

¹⁾ 3. udgave side 213.

A d a m S m i t h anser for en stor del de moralske idealer som betinget af de sociale omgivelser. Deres udbygning hænger sammen med den påvirkning, menneskene er ude for:

»The most vulgar education teaches us to act, upon all important occasions, with some sort of impartiality between ourselves and others, and even the ordinary commerce of the world is capable of adjusting our active principles to some degree of propriety. But it is the most artificial and refined education only, which pretends to correct the inequalities of our passive feelings, and we must for this purpose have recourse to the severest, as well as to the profoundest philosophy.«¹⁾

Selv om de moralske idealer efter S m i t h kan opbygges uden religion, betyder religionen en genvej i forhold til den langsomme og besværlige opdragelse, der kan ske ved hjælp af filosofien. Den, der tror på Gud, må følge hans vilje og de moralske idealer. Religionen er også den eneste trøst for den, der i denne verden rammes af uretfærdighed, f. eks. den uskyldige, der dømmes. Det er også troen på det vise forsyn, der får den mere indsigtsfulde til at forlige sig med verdens mange urimeligheder. Det er også troen på Gud, der ligger bag ved det udviklede menneskes bekæmpelse af sin egeninteresse. Dette sidste fremgår særlig tydeligt af et afsnit, der blev indføjjet i sidste udgave af »Theory of Moral Sentiments«:

»The wise and virtuous man is at all times willing that his own private interest should be sacrificed to the public interest of his own particular order or society. He is at all times willing, too, that the interest of his order or society should be sacrificed to the greater interest of the state or sovereignty, of which it is only a subordinate part. He should, therefore, be equally willing that all those inferior interests should be sacrificed to the greater interests of the universe, to the interests of that great society of all sensible and intelligent beings, of which God himself is the immediate administrator and director.«²⁾

Det er af betydning at gøre opmærksom på, at det foran refererede, der udgør kernen i A d a m S m i t h s moralfilosofi ikke blot opstiller idealer for den menneskelige handlemåde, men også tilsigter at forklare, hvad der er de faktiske udgangspunkter for det, menneskene foretager sig.

»Theory of Moral Sentiments« giver imidlertid ikke blot en udbygning af de handlingsmotiver, der anføres som de mest fremtrædende i det efterfølgende værk »Wealth of Nations«. Ungdomsværket indeholder også den opfattelse, der for det samfundsøkonomiske område var afgørende for S m i t h s opstilling af kravet om fri adgang for den enkelte til at udfolde sig økonomisk, nemlig at den enkelte ved at forfølge sine egne selviske interesser kunne skabe et bedre resultat for hele samfundet. Dette berømte dogme, om den »usynlige hånd«, der har sammenhæng med A d a m S m i t h s tro på forsynet og gang på gang er citeret fra »Wealth

¹⁾ 3. udgave side 215.

²⁾ 6. udgave (1790) side 115.

of Nations« findes allerede i ungdomsværket og skal i det følgende anføres herfra:

»The earth by these labours of mankind has been obliged to redouble her natural fertility, and to maintain a greater multitude of inhabitants. It is to no purpose, that the proud and unfeeling landlord views his extensive fields, and without a thought for the wants of his brethren, in imagination consumes himself the whole harvest that grows upon them. The homely and vulgar proverb, that the eye is larger than the belly, never was more fully verified than with regard to him. The capacity of his stomach bears no proportion to the immensity of his desires, and will receive no more than that of the meanest peasant. The rest he is obliged to distribute among those, who prepare, in the nicest manner, that little which he himself makes use of, among those who fit up the palace in which this little is to be consumed, among those who provide and keep in order all the different baubles and trinkets, which are employed in the œconomy of greatness; all of whom thus derive from his luxury and caprice, that share of the necessaries of life, which they would in vain have expected from his humanity or his justice. The produce of the soil maintains at all times nearly that number of inhabitants, which it is capable of maintaining. The rich only select from the heap what is most precious and agreeable. They consume little more than the poor, and in spite of their natural selfishness and rapacity, though they mean only their own conveniency, though the sole end which they propose from the labours of all the thousands whom they employ, be the gratification of their own vain and insatiable desires, they divide with the poor the produce of all their improvements. They are led by an invisible hand to make nearly the same distribution of the necessaries of life, which would have been made, had the earth been divided into equal portions among all its inhabitants, and thus without intending it, without knowing it, advance the interest of the society, and afford means to the multiplication of the species. When providence divided the earth among a few lordly masters, it neither forgot nor abandoned those who seemed to have been left out in the partition. These last too enjoy their share of all that it produces. In what constitutes the real happiness of human life, they are in no respect inferior to those who would seem so much above them. In ease of body and peace of mind, all the different ranks of life are nearly upon a level, and the beggar, who suns himself by the side of the highway, possesses that security which kings are fighting for.«¹⁾

VII.

»Wealth of Nations« fremhæver i første bog kapitel II en egenskab ved den menneskelige natur som ikke er behandlet i »Theory of Moral Sentiments«. Det er den menneskelige tilbøjelighed til at bytte. Det er denne egenskab, som fremkalder arbejdsdelingen, som iøvrigt er udviklet ved, at det enkelte menneske har fulgt sin egeninteresse. Byttet kommer i stand ved, at man påkalder modpartens egeninteresse.

»It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest.«²⁾

hedder det i en af de berømteste sætninger i dette kapitel.

¹⁾ 3. udgave side 272—274.

²⁾ C. u. W. N. Bk. I CH. II side 16.

Egeninteressens betydning for udviklingen af arbejdsdelingen medfører, at dens udfoldelse er til fordel for samfundet som helhed. Direkte nævnes »den usynlige hånd« i fjerde bog, hvor den enkeltes kapitalanbringelser drøftes i forbindelse med handelspolitikken:

»By preferring the support of domestic to that of foreign industry, he intends only his own security; and by directing that industry in such a manner as its produce may be of the greatest value, he intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention. Nor is it always the worse for the society that it was no part of it. By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it. I have never known much good done by those who affected to trade for the public good. It is an affectation, indeed, not very common among merchants, and very few words need be employed in dissuading them from it.«¹⁾

På baggrund af synspunkterne i »Theory of Moral Sentiments« kan man gå ud fra, at A d a m S m i t h ikke har villet være elskværdig med den sidste sætning. På andre steder vender han sig direkte kritisk mod de erhvervsdrivende.

Forudsætningerne for, at den enkeltes selviske handlinger medførte en fordel for samfundet var, at der udfoldede sig konkurrence mellem de erhvervsdrivende²⁾; men i denne henseende nærede A d a m S m i t h ikke megen tillid til erhvervslivets udøvere. De kæmpede i hans tid ofte for privilegier, der som regel blev udnyttet i strid med helhedens interesse. S m i t h s vurdering af de erhvervsdrivendes holdning i denne henseende kommer frem flere steder, bl. a. i forbindelse med en behandling af løn og profits betydning for prisens højde:

»People of the same trade seldom meet together, even for merriment and diversion, but the conversation ends in a conspiracy against the public, or in some contrivance to raise prices. It is impossible indeed to prevent such meetings, by any law which either could be executed, or would be consistent with liberty and justice. But though the law cannot hinder people of the same trade from sometimes assembling together, it ought to do nothing to facilitate such assemblies; much less to render them necessary.«³⁾

På dette som på andre økonomiske felter har A d a m S m i t h ikke megen tiltro til, at staten ved forbud kan udrette noget. Det skal dog næv-

¹⁾ C. u. W. N. Bk. IV CH. II side 421.

²⁾ Eller som Niels Lindberg så udmærket siger det i sin disputats: »Af fremstillingen af Adam Smiths argumentation, der har været skoledannende, fremgik det, at liberalismens fader kombinerede kappestrids- og funktionsidealet med behovstilfredsstillelses-idealet, og at »hele samfundet« betragtet som en husholdning sædvanligvis var idealobjekt«. (»Idealer og Regler i anvendt Økonomik 1951. Side 274).

³⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. X PT. II side 130.

nes, at han kan tænke sig offentlig prisfastsættelse, såfremt man må acceptere en eksklusiv sammenslutning.¹⁾

I det afsluttende afsnit af første bog kommer modsætningen mellem den konkurrence, der er i samfundets interesse, og de erhvervsdrivendes holdning meget tydelig frem:

»The interest of the dealers, however, in any particular branch of trade or manufactures, is always in some respects different from, and even opposite to, that of the public. To widen the market and to narrow the competition, is always the interest of the dealers. To widen the market may frequently be agreeable enough to the interest of the public; but to narrow the competition must always be against it, and can serve only to enable the dealers, by raising their profits above what they naturally would be, to levy, for their own benefit, an absurd tax upon the rest of their fellow-citizens. The proposal of any new law or regulation of commerce which comes from this order, ought always to be listened to with great precaution, and ought never to be adopted till after having been long and carefully examined, not only with the most scrupulous, but with the most suspicious attention. It comes from an order of men, whose interest is never exactly the same with that of the public, who have generally an interest to deceive and even to oppress the public, and who accordingly have, upon many occasions, both deceived and oppressed it.«²⁾

De foran anførte centrale tanker fra »Wealth of Nations« om liberaliseringen og de begrænsninger, der var for dens udfoldelse i datidens England — rent bortset fra den økonomiske politik — fremtræder som en naturlig fortsættelse af Smiths synspunkter i »Theory of Moral Sentiments«. De viser også, at det Smith tilsigter med »Wealth of Nations« er at give et realistisk billede af de økonomiske fænomener, som de forelå i datidens Europa. Hans kendskab til erhvervslivets holdning var ikke blot noget, han havde læst sig til. I Glasgowperioden var han deltager i en økonomisk klub, som omfattede nogle af de ledende erhvervsfolk fra den på den tid usædvanligt stærkt voksende industri- og handelsby.³⁾ Smith skal have øvet en betydelig indflydelse på deres synspunkter. Som deltager i universitetets administration mødte han også håndværkere og handlende. Medens *Ricardo*, der efter en virksomhed i praktisk forretningsliv, skrev et økonomisk pionerarbejde, som i høj grad var præget af abstrakt tænkning, er »Wealth of Nations«, hvis forfatter hidtil udelukkende havde været akademisk lærer, overvejende et forsøg på at forklare den økonomiske virkelighed på empirisk grundlag. Denne modsætning mellem *Ricardo* og *Adam Smith* er ofte blevet fremhævet f. eks. af *Joseph Shield Nicholson* i hans indledning til en udgave af »Wealth of Nations« 1884:

»The »economic man«, the supposed incarnation of selfishness, is no creation of Adam Smith; all the characters of »Wealth of Nations« are real-English-men,

¹⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. X. PT. II. side 144.

²⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. XI. side 250.

³⁾ Se W. R. Scott: *Adam Smith and the City of Glasgow*. Glasgow 1923.

Dutchmen, Chinese. The »economic man« of ultra-Ricardians is no more to be found in Adam Smith than is the »socialistic man«, the incarnation of unselfishness, the man who loves all men more than himself on the arithmetical ground that all are more than one. Adam Smith was unacquainted with any society composed mainly of either species.«

VIII.

Det falder naturligt i tråd med A d a m S m i t h s interesse for det samlede samfundsmæssige resultat, at han fastslår, at en forbedring af den almindelige befolknings levevilkår aldrig kan være til ulempe for samfundet som helhed.¹⁾ En bedre aflønning af arbejdet er ikke blot en nødvendig virkning, men også et naturligt udtryk for stigende national velstand.

I modsætning til, hvad der gjaldt om de ledende erhvervsdrivende, bliver det arbejdende folk næsten altid behandlet med sympati af A d a m S m i t h. Både dette og hans fordelingsteori har medført, at »Wealth of Nations« er blevet udgangspunktet for de fleste socialistiske forfattere i det 19. århundrede. Bogen indledes som bekendt med at fastslå, at det er arbejdet, som frembringer værdierne. Når prisdannelsen skal forklares mere indgående, får man at vide, at i de primitive samfund tilhørte hele produktet arbejderen; men

»As soon as the land of any country has all become private property, the landlords, like all other men, love to reap where they never sowed, and demand a rent even for its natural produce.«²⁾

Denne sætning kan tages til udgangspunkt for såvel *Karl Marx* som *Henry Georges* ideer. Det er også en passus, som har forskrækket nogle af A d a m S m i t h s borgerlige beundrere. Den tidligere citerede *Delatour* siger således, at sætningen er helt forkert, og når den læses bogstaveligt, forklæres næsten *Proudhons* berømte ord »La propriété, c'est le vol.«³⁾

At opfatte A d a m S m i t h som noget i retning af revolutionær er imidlertid at gå alt for vidt. I femte bog, hvor han behandler udgifterne til retsvæsenet⁴⁾, redegør han også for udviklingen af klassesdelingen i samfundet. Han er ikke kritisk over for denne udvikling og opfatter det som helt naturligt, at fødsel og formue er det væsentligste grundlag for, at nogle mennesker rager op over andre. S m i t h ville ikke omvælte samfundets institutioner. Han respekterede både ejendomsretten, det engelske nationale samfund og dets konstitution. Derimod kan man snarere sige, at den måde, på hvilken han fremlagde sit syn på politikens mål, var

¹⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. VIII. side 80.

²⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. VI. side 51.

³⁾ Den tidligere anførte bog af *Delatour* side 243.

⁴⁾ C. u. W. V. BK. V. CH. I. PT. II. 2. bind side 202 ff.

revolutionerende. Det var virkningerne for »hele samfundet«, for folket, der var det principale.¹⁾ Derfor den store interesse for den almindelige befolknings levevilkår. Det er også dette synspunkt, som gør ham til nationaløkonomiens fader og gør det, der da var kameralvidenskab, til en lære om samfundets²⁾ økonomiske forhold.

Som forfatter til »Theory of Moral Sentiments« er det ganske naturligt, at Adam Smith ikke begrænser sin interesse til den almindelige befolknings materielle levevilkår. Han er opmærksom på, at udviklingen af arbejdsdelingen i de mere fremskredne lande kan sløve arbejderne; fordi de der må tjene deres brød ved ensidige og simple funktioner. Det må derfor efter hans mening blive en opgave for staten ved tilskud at skabe en almindelig folkeskole, der kan meddele befolkningen de nødvendige elementære kundskaber for at introducere dem til både de mest ophøjede og nyttige videnskaber. Smith tror også på, at en sådan undervisning kan virke karakteropdragende.³⁾

IX.

Adam Smiths liberale stat er ofte blevet karakteriseret som »en natvægterstat«: Staten skulle beskytte samfundet mod ydre fjender og hævde og gennemføre retten mellem borgerne. Det falder godt i tråd med hans helhedssyn på samfundet, at han også tillægger staten en tredje gruppe af opgaver:

»—the duty of erecting and maintaining certain public works and certain public institutions, which it can never be for the interest of any individual, or small number of individuals, to erect and maintain; because the profit could never repay the expense to any individual or small number of individuals, though it may frequently do much more than repay it to a great society.«⁴⁾

Til disse opgaver hører de tidligere nævnte foranstaltninger m. h. t. befolkningens opdragelse og undervisning, en række trafikopgaver og foranstaltninger til fremme af enkelte særlige grene inden for handelen. Under det sidste område behandles handelskompagnierne. Smith giver en meget kritisk gennemgang af de store engelske handelskompagniers historie. Han mener ikke længere, at deres monopoler er i samfundets in-

¹⁾ Se her især indledningen til fjerde bog, der handler om de forskellige systemer indenfor den politiske økonomi. C. u. W. N. side 395.

²⁾ Det falder i dag helt naturligt at oversætte Adam Smiths ofte brugte ord »society« med samfund og meget kunstigt, at den gamle oversættelse af Dræbye (1778) bestandig anvender ordet »Selskabet« i stedet. Selv om de samtidige anmeldere af Dræbyes oversættelse gør opmærksom på, at oversættelsen er mangelfuld (se herom Degens artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1936 side 223: Om den danske Oversættelse af Adam Smith og Samtidens Bedømmelse af den) — nævnes denne mærkværdighed ikke. Ordet samfund i den betydning, som økonomien anvender det i dag (efter A. S.), er da også først trængt ind i det danske sprog fra 1838, se Den danske Ordbog.

³⁾ Se C. u. W. N. BK. V. CH. I. PT. III. ART. II. 2. bind side 267 ff.

⁴⁾ C. u. W. N. BK. IV. CH. IX. 2. bind side 185.

teresse. Derimod kan det efter hans opfattelse tænkes at være rimeligt, at der i lighed med, hvad der sker med patenter, meddeles privilegier for et kortere åremål til gennemførelse af risikable handelsforetagender på kolonierne. Hans helheds synspunkt på, hvad der er i det engelske samfunds interesse, får ham også til at anerkende »Navigationsakten«.¹)

X.

Skønt *A d a m S m i t h s* forfatterskab hovedsagelig begrænser sig til to bøger, »Theory of Moral Sentiments« og »Wealth of Nations«, strækker hans forfattervirksomhed sig over meget lang tid. Alene *det* kan gøre det forståeligt, at afsnit af bøgerne kan fremtræde på en sådan måde, at der tilsyneladende er en modsætning imellem dem. Desuden ved man, at *S m i t h*, når nye idéer dukkede op hos ham, var mere tilbøjelig til at give dem en særbehandling i indføjede »digressions« i stedet for at foretage omarbejdelse af tidligere afsluttede kapitler. Denne fremgangsmåde har ført til visse gentagelser og til afvigelser fra hovedtankegangen. Imidlertid er det åbenbart, at han vedkendte sig begge bøger hele livet igennem. Den sidste udgave af ungdomsværket fremkom som tidligere nævnt i hans dødsår. Derfor er det berettiget at understrege sammenhængen i hans hovedsynspunkter. Resultatet heraf er ikke en logisk fast sammenknyttet økonomisk liberalistisk modelverden grundlagt på få principielle søjler. Det giver os derimod et velfærdsprogram for det enkelte menneske og den velmenende statsmand. Programmets forudsætninger var forholdene i datidens Europa på dets historiske baggrund. Det realistiske udgangspunkt krævede som andre brugbare politiske programmer afvigelser fra nogle af de principielle synspunkter. Klassebetonede politiske partier har navnlig brugt »Wealth of Nations« som et rustkammer. Det den klasse, der sejrede i det 19. århundrede, har kunnet bruge, er blevet båret videre til eftertiden. *Lerner* gør i forordet til et amerikansk optryk af *Cannans* udgave af »Wealth of Nations« opmærksom på det mærkelige paradoks, der knytter sig til *S m i t h s* stilling i historien: Han ville ændre sin tids økonomiske politik, for at skabe større frihed og dermed større velstand for hele folket i samfundet, og dog har hans læresætninger resulteret i en forherligelse af økonomisk uansvarlighed og et forsvar for den magthavende middelstand.²)

Fra et mere europæisk ståsted har man nok lov til her at føje, at *A d a m S m i t h s* grundsynspunkt, den samfundsmæssige vurdering af det offentliges politik, er blevet udbredt fra de nationaløkonomiske lærestole både i Europa og Amerika og har haft praktisk betydning for opbygning af det tyvende århundredes velfærdsstat.

¹) C. u. W. N. BK. IV. CH. II. side 428.

²) Adam Smith: Wealth of Nations udgivet af Cannan. New York. 1937.